

JAN
TERLOUW

JOEP BOERBOOM

JAN
TERLOUW
JEUGDBOEKENHELD OP HET BINNENHOF

BOOM AMSTERDAM

AFBEELDING OMSLAG: NATIONAAL ARCHIEF/ANEFO/HANS VAN DIJK
VORMGEVING: BART VAN DEN TOOREN, AMSTERDAM

© 2016 JOEP BOERBOOM

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever
without the written permission of the publisher.*

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden van de illustraties te achterhalen. Mocht u desondanks menen dat uw rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Boom.

ISBN 9789089536136

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

VOORAF – 'ZOU U NIET WACHTEN TOT IK DOOD BEN?' 7

1 VERSNELD VOLWASSEN 11

Opgroeien op de Veluwe (1931-1948)

2 DOORDRINGEN TOT DE KERN 31

Studentenleven, dienstplicht en kernfusieonderzoek (1948-1971)

3 DE MORAAAL VAN HET VERHAAL 52

Jeugdboekenschrijver

4 WE WISTEN HELEMAAL NIKS! 75

Pionieren in de Utrechtse gemeentepolitiek (1967-1971)

5 OP DE BRES VOOR NATUUR EN MILIEU 87

Tweede Kamerlid (1971-1981)

6 EEN ICOON OPVOLGEN 101

Fractie leider (1973-1976)

7 MONUMENT VOOR DE DEMOCRATIE 116

De Oosterscheldediscussie: openlaten of afsluiten?

8 DE IDEALE SCHOONZOOM 133

Stemmentrekker (1976-1981)

9 DEMOCRATISCH GEZIN 151

Vader en echtgenoot

10 EEN ONMOGELIJK KABINET 160

Formatie tweede kabinet-Van Agt (1981)

11 ÉÉN MET ECONOMISCHE ZAKEN 176

Minister en vicepremier (1981-1982)

12 ZWAARGEWOND NAAR HET FRONT 201

Derde kabinet-Van Agt en verkiezingen van 1982

13 POLITIEKE BALLINGSCHAP 223

Secretaris-generaal van de Europese Conferentie van Transportministers (1983-1991)

14 VREDE BEWAREN EN DIJKEN BEWAKEN 235

Commissaris van de Koningin in Gelderland (1991-1996)

15 BEROEPSVOORZITTER EN ACTIVISTISCHE ÉMINENCE GRISE 257

Een gevuld pensioen (1996-heden)

16 FAMILIEBEDRIJF TERLOUW 278

Creatieve coproducties

SLOT – VRIJMOEDIG EN VERANTWOORDELIJK 299

NOTEN 304

BRONNEN 319

BOEKEN VAN JAN TERLOUW 322

PERSONENREGISTER 323

VOORAF

‘ZOU U NIET WACHTEN TOT IK DOOD BEN?’

Zelden maakte een politicus zo'n stormachtige opkomst én neergang door in de Haagse politiek als Jan Terlouw. Zelden was een Nederlandse jeugdboekenschrijver zo succesvol. Terlouw, voor wie een leven in de wetenschap leek weggelegd, besloot rond zijn veertigste het roer radicaal om te gooien en werd bijna tegelijkertijd politicus voor D66 en jeugdboekenschrijver. Zelf kende ik hem in de eerste plaats in die laatste rol. Toen hij de Haagse politiek verliet, was ik acht jaar, dus veel herinneringen had ik daar niet aan. Pas later, toen ik me verdiepte in de politiek uit die tijd, werd mijn interesse gewekt: de ideologische discussies, de polarisatie, de scherpe politieke en persoonlijke tegenstellingen. Dat waren nog eens tijden!

Jan Terlouw blijkt moeilijk onder één noemer te vatten. In de media zijn hem in de loop der jaren verschillende kwalificaties toebedeeld. Hieruit komt een man met twee gezichten naar voren: de rationele versus de emotionele Terlouw. De eerste is erudiet, weloverwogen, nuchter en redelijk, soms doorschietend naar afstandelijk, technocratisch en onderkoeld, een typische bèta. Maar hij wordt ook geschetst als een snel ontvlambare, sentimentele geest.

Verbitterd, een slecht verliezer? ‘De mensen weten niks van me. Dat moet zo blijven,’ zei hij ooit in *Vrij Nederland*. Hoewel hij vriendelijk en benaderbaar is, ervaart menigeen dat het niet meevalt om echt tot hem door te dringen. Kortom, iemand die zich niet eenvoudig laat kennen, die het bovendien graag bij de feiten houdt en niet houdt van gepsihologiseer. Maar ook iemand die ondertussen in zijn toespraken, (dag)boeken en interviews, bewust of onbewust, wel degelijk iets van zijn gevoelens prijsgeeft.

Deze complexe persoonlijkheid, de opmerkelijke combinatie van talenten en de wisselwerking tussen wetenschap, politiek, schrijverschap en zijn persoonlijk leven maken zijn leven interessant. Waar raken ratio en emotie, feit en fictie elkaar? Wat zegt *Oorlogswinter* over zijn eigen leven tijdens de bezetting? Is de nuchtere probleemoplosser Stach uit *Koning van Katoren* het alter ego van het politieke zondagskind dat Terlouw aanvankelijk was? In hoeverre verantwoordt hij zich in *Oosterschelde windkracht 10* voor de standpunten die hij in de jaren zeventig innam over het openhouden van deze zeearm? Is zijn dagboek *Naar zeventien zetels en terug* een openhartig kijkje in zijn ziel of een verbitterde afrekening met politieke tegenstanders en de pers?

Je zou er een boek over kunnen schrijven. Toen ik had besloten dat dan ook maar te gaan doen, was de vraag of de persoon in kwestie hieraan zijn medewerking zou willen verlenen. ‘Zou u niet wachten tot ik dood ben? Kom maar eens langs, dan kan ik het u misschien uit het hoofd praten,’ luidde zijn antwoord via de mail. Een grapje, of zou hij er ook iets van menen? Ik was er nog niet gerust op. Tijdens zijn ministerschap heeft hij een slechte pers gehad en dat heeft hij de journalistiek lang nagedragen. Ooit liep een journalist tijdens een verkiezingscampagne met Terlouw mee en publiceerde er zonder toestemming een boekje over. Hij had er geen goed woord voor over.

Een week later ontving Jan Terlouw me op zijn landgoed in Twello. Hij verontschuldigde zich direct; hij kon elk moment gebeld worden door Radio 1. Het was 23 juli 2014, dag van nationale rouw vanwege de boven Oekraïne neergeschoten vlucht MH17. Zeker sinds zijn indrukwekkende, live uitgezonden toespraak bij de Nationale Herdenking op 4 mei dat jaar, wisten de media hem te vinden als het om rouwen en herdenken ging. Voor heel veel andere onderwerpen ook trouwens, nog steeds. Even later ging inderdaad de telefoon. ‘Als u een biografie van me wilt schrijven, wilt u misschien wel even meeluisteren?’ Na het telefoontje kwamen we ter zake. Hoewel hij zei zich niet te kunnen voorstellen dat iemand geïnteresseerd zou zijn in een boek over zijn leven, kostte het me uiteindelijk weinig moeite hem ertoe te bewegen zijn medewerking te verlenen. Mijn geluk was dat Jan Terlouw veel

talenten heeft, maar dat ‘nee’ zeggen daar niet één van is, zoals in dit boek verschillende keren zal blijken.

Bij mijn vertrek had hij zelfs een primeur voor me: hij had net bij zijn uitgever het manuscript ingeleverd voor een vervolg op zijn jeugdboeken *Koning van Katoren* en *Zoektocht in Katoren*. Met een twinkeling in zijn ogen vertelde hij waar het verhaal over ging. En dat terwijl hij twee jaar eerder had laten weten waarschijnlijk geen jeugdboeken meer te zullen schrijven. Bij het afscheid gaf hij me nog zijn proefschrift mee, vol natuurkundige formules. ‘Ik weet niet of ik hier veel van snap,’ wierp ik nog tegen. ‘Maakt u zich geen zorgen, ik ook niet.’

Na deze eerste kennismaking volgden nog vele gesprekken, waarbij hij me meermaals verzekerde het ‘doodeng’ te vinden wat ik op zou schrijven. Nog voor hij het manuscript had gezien, bekende hij dat hij liever had gehad dat ik het boek niet had geschreven. In de belangstelling staan vond hij niet erg, mits het over de inhoud van zijn boodschap ging. Nu echter zou de aandacht uitgaan naar zijn persoon, en dat voelde ongemakkelijk. Toen ik hem het manuscript stuurde, bekende hij er een beetje onpasselijk van te worden om bladzijde na bladzijde over zichzelf te moeten lezen.

Ondanks zijn aarzelingen heeft hij steeds alle medewerking verleend. Hierdoor kon ik, behalve met hemzelf, ook met zijn naasten spreken. Mijn dank gaat dan ook in de eerste plaats uit naar Jan en Alexandra Terlouw, voor hun gastvrijheid, openheid en hulp. In de tweede plaats dank aan hun familie en aan alle anderen die me zo bereidwillig te woord hebben gestaan.

‘Terlouwen’ is een werkwoord geworden in de periode waarin ik dit boek schreef. Niet alleen voor mijzelf, maar ook voor vele anderen. Ik dank allen die hun medewerking hebben verleend: biograaf Alies Pegtel voor het delen van haar ervaringen; mijn ‘rode potloden’ Victoria, Mare, Gerrit en Frans, die met een frisse en kritische blik naar de teksten hebben gekeken; Peter Bootsma, Jan Goeijenbier en Bob Roelofs, die elk vanuit hun eigen deskundigheid hebben geadviseerd over delen van het boek, Bart van den Tooren voor de vormgeving en Sjoerd de Jong en May Meurs voor hun nauwgezette controle van het manuscript. Marten Spoor van de archiefcommissie van studievereniging A-Eskwadraat, de medewerkers van het archief van de provincie Gelderland en Koos Verolme dank ik voor het beschikbaar stellen van archiefmateriaal. Tot slot dank ik Geert van der Meulen, Aranka van der Borgh en Anne Meijer van Uitgeverij Boom voor hun vertrouwen en hulp bij de totstandkoming van dit boek.

1

VERSNELD VOLWASSEN

OPGROEIEN OP DE VELUWE (1931-1948)

‘Maar, in oorlogstijd is een jongen van vijftien, zestien jaar een man.’

JAN TERLOUW, OORLOGSWINTER

Jan is een jaar of vier. Het is stormachtig buiten, de boomkruinen zwiepen heftig heen en weer. Hij meent dat de bomen zelf de storm veroorzaakt hebben met hun gezwiep, in een woedende poging zich los te rukken van hun wortels, in een vergeefse poging om van hun plek te komen. Als hij niet veel later door de polder fietst, merkt hij tot zijn verbazing dat het daar ook waait, hoewel er geen boom te bekennen is. Hij begrijpt dat hij zich moet hebben vergist.

Met een beetje goede wil zijn in deze vroege herinnering al de eerste sporen van de verbeeldingskracht van de schrijver te herkennen, gevolgd door de logische redenering van de wetenschapper. En de politicus? Terlouw zal in zijn politieke leven ervaren dat hij de wind vaak mee heeft maar dat deze snel kan draaien. En dat inderdaad vooral hoge bomen veel wind vangen. Anders dan bij de bomen uit zijn jeugdherinnering hebben zijn eigen wortels – zijn jeugd in een domineesgezin op de Veluwe – hem er niet van weerhouden van zijn plaats te komen, en zich te ontwikkelen tot de wetenschapper, schrijver en politicus die we kennen. Integendeel, veel is juist te verklaren uit deze Veluwse wortels.

EEN KLEIN, PARMANTIG VENTJE

De IJssel stroomt als een rode draad door het leven van Jan Cornelis Terlouw. ‘Mijn IJssel’ zal hij de rivier later liefkozend noemen. Het is de rivier waaraan zijn geboorteplaats, een dorpje bij Kampen, ligt. De rivier ook, die tijdens de Tweede Wereldoorlog een jaar lang een onneembare barrière zal vormen tussen zijn woonplaats Wezep en het lyceum in Zwolle. Het is de rivier waaraan hij gaat wonen als hij begin jaren negentig, na acht jaar Parijs, weer terugkeert in Nederland.

Aan de IJssel wordt hij geboren dus, in de pastorie in Kamperveen op 15 november 1931, als zoon van vader Jan Cornelis Terlouw en moeder Grietje (‘Gré’) Terlouw-Stein. Het verhaal gaat dat zijn vader, toen Jan nog in de wieg lag, gezegd zou hebben: ‘Daar ligt een minister.’ Het stel was ruim twee jaar eerder getrouwd en heeft al een dochter van anderhalf: ETTY. Terlouw is predikant van de Gereformeerde Bond, een orthodoxe stroming binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. Hij is mild, erudiet, een goed spreker en wordt hier in zijn kringen om bewonderd. Het is ook een voorzichtige man, zeker geen waaghals. Jans moeder is een sterke, dappere huisvrouw en zeer gelovig. Rechtligniger dan zijn vader, maar een liefhebbende moeder die voor iedereen klaarstaat. Als domineesvrouw gaat ze met pannetjes soep langs de arme mensen in het dorp. Ze is muzikaal, zingt graag en heeft zichzelf piano leren spelen.

Doordat dominee Terlouw regelmatig van standplaats wisselt, verhuist het gezin om de paar jaar. In 1932, drie maanden na Jans geboorte, wordt zijn vader beroepen in het Friese Suawoude en Tietjerk en verhuist het gezin naar Friesland. In 1934 wordt broer Theo geboren en verhuizen ze naar Alkmaar. Uit Alkmaar stamt Jans eerste herinnering. De familie heeft net een hond gekocht, de zes maanden oude bouvier Pika, die een stuk groter is dan peuter Jan. Het beest komt de gang binnen en loopt hem ondersteboven. Doodeng vindt hij het.

In 1935 verhuizen ze naar Dorpsstraat 17 in Garderen, een ruime, nieuwe woning in dit kerkdorp midden op de Veluwe. Hier wordt nog een tweeling geboren: Ronald en Yvonne. Jan en Theo vinden de gezinsuitbreiding maar niks en Jan stelt zijn broertje dan ook voor ze ‘Poep’ en ‘Pies’ te noemen. De tweeling wordt veelvuldig het mikpunt van plagerijen van de oudere broers. Zo maken ze de kleintjes wijs dat er in de holle lindeboom in de tuin een kabouter woont. ‘Zie je hem niet? Jammer, dan ben je weer net te laat.’

Theo herinnert zich dat zijn grote broer Jan van jongts af degene was die het initiatief en de leiding nam:

Zo had hij in mijn herinnering een heel grote vrachtauto met oplegger. Op onze knieën gingen we ermee door de kamer. Hij was dan de chauffeur en mijn enige taak was zeggen of het goed ging. Toen ik opmerkte dat hij wel een heel onnozel taakje voor me had weggelegd, werden er wat paaltjes uit de blokkendoos gehaald om me iets meer te doen te geven. Maar de leiding gaf hij niet uit handen.

Voor Theo is het niet prettig dat zijn grote broer steeds de leiding neemt, maar hij kan wel altijd bij hem terecht. Ze spelen veel samen in de grote tuin van de pastorie.

Vanaf 1937 gaat Jans oudere zus Etty naar het hervormde dorpsschooltje, de Prins Bernhardschool. Ze vertelt Jan thuis alles wat ze hoort en leert op school. Als Jan er een jaar later ook naartoe mag, kan hij al schrijven en heeft hij het gevoel alles meegemaakt te hebben. Gelukkig zijn de eerste en tweede klas gecombineerd: beide krijgen les van juffrouw Reus. Ze laat Jan al snel meedoen met de tweede klas. Jan, van nature linkshandig, moet met rechts leren schrijven en heeft er dan ook binnen de kortste keren een hekel aan. Hij wordt uiteindelijk tweehandig: zo tennist hij met links, maar tafeltennist hij met rechts. Fysiek lijkt hij zo in ieder geval al voorbestemd om een man van het politieke midden te worden. Jan gaat met zijn zus mee over naar de derde klas. Bij de bovenmeester in klas vijf mogen de kinderen die goed kunnen leren, onder wie Jan, een klas overslaan, zodat hij gelijk naar klas zeven kan.

Geestelijk is Jan zijn leeftijd vooruit en hij heeft dan vaak ook wat oudere en grotere vriendjes. Zijn moeder herinnert zich Jan als 'een klein, parmantig ventje' en weet nog hoe klasgenoten hem soms plaagden en probeerden hem rijmpjes te laten opzeggen: "Pen en inkt, Jan Terlouw stinkt." Maar dat wilde hij niet zeggen! Zijn vader beaamt het, met enig gevoel voor overdrijving: 'Al hadden ze hem geranseld tot bloedens toe, dan had hij het nog niet gezegd, dat is het Friese bloed dat ook in de aderen van mijn vrouw vloeit. Koppig!'

Hij mag dan een hekel aan schrijven hebben, lezen doet Jan op jonge leeftijd al graag. Als hij een jaar of zes is, krijgt hij voor het eerst een boek cadeau: *De baard van Daantje*, geschreven door Leonard Roggeveen. Het is het eerste boek dat hij zelf leest. De boeken die hij krijgt, herleest hij meerdere malen. Zijn ogen gaan pas echt open als hij in de derde klas zit en de meester op vrijdagmiddag een kast opent waarin wel honderd gekafte boeken staan. Zoveel boeken die hij allemaal mag lenen. Jan voelt zich als een kind in de snoepwinkel.

Hij krijgt de smaak te pakken en er zullen nog vele boeken volgen. De titels van de christelijke onderwijzer W.G. van de Hulst zijn verplichte kost

in het Gereformeerde Bondsgesin. Jan houdt van spannende verhalen en leest onder meer de boeken van Johan C. Kievit: *Dik Trom*, *Fulco de Minstrel*, *Ab en zijn vrienden*. Als hij wat ouder is, grijpt hij naar klassiekers als *De reis om de wereld in tachtig dagen* van Jules Verne en *Alleen op de wereld* van Hector Malot. Hij leest ze zo vaak dat hij er op een gegeven moment voor de vuist weg uit kan citeren. Ze maken er thuis zelfs een spelletje van, waarbij zijn vader een willekeurige zin voorleest en Jan mag raden op welke bladzijde deze staat.

Jan, die later als politicus kampt met een nogal braaf imago, is als kind al geen deugniet. De kwajongensstreken die hij uithaalt, beperken zich tot het foppen van voorbijgangers met een portemonnee aan een touwtje, plassen in de tuin van de pastorie en het afsteken van rotjes. Als de politie voor dit laatste vergrijp bij de familie aan de deur komt, roept zijn vader Jan en zijn broers erbij en spreekt ze streng toe. Maar als de agent is verdwenen, lachen ze er samen hartelijk om. Zijn vader nog het hardst. Het geeft Jan soms het gevoel in een complot te zijn beland. Er zijn twee werelden: één met zijn vader op de kansel en de andere met zijn vader in de beslotenheid van het gesin, waar hij met alles de spot lijkt te drijven.

Ook een ander voorval illustreert hoe belangrijk het voor de familie is om voor de buitenwereld correct over te komen. Jan heeft op zolder tien witte muizen in een kooi. Hij heeft ze allemaal een bijnaam gegeven wat tot een grappig voorval leidt, vertelt Jans moeder later in het damesblad *Libelle*:

Zo was er eentje, die had hij dominee Steur genoemd. [...] Op een keer kwam hij huilend de studeerkamer van m'n man binnen en riep 'Vader, dominee Steur is dood!' Toevallig zat daar ook net een ouderling die verschrikt opsprong en zei: 'Maar jongen, ik kom net bij dominee Steur vandaan en hij was nog heel gezond!'

De publicatie in de *Libelle* krijgt nog een staartje. In het interview waren namelijk ook enkele negatieve eigenschappen opgetekend die de muis en de dominee met elkaar gemeen zouden hebben. Een misverstand dat vader Terlouw rechtzet in een ingezonden brief die een paar weken later in het blad wordt gepubliceerd:

Volgens uw rubriek 'Mensen, mensen' (nr. 18) zou onze zoon Jan (D66) als kind een van zijn muizen op een niet al te aardige manier met dominee Steur hebben vergeleken. Mijn vrouw noch ik hebben de omschreven uitdrukking gebezigd. Omdat deze dominee nog steeds een geziene gast is bij ons thuis, zult u begrijpen dat dit stukje zeer onprettig is overgekomen.

Het is tekenend voor Jans ouders: altijd rekening houden met de omgeving, niemand willen kwetsen, altijd de ogen van de geloofsgenoten uit de dorps-gemeenschap op zich gericht wetend.

Uiteraard gaat het domineesgezin elke zondag twee keer naar de kerk. Vader Terlouw: 'Maar er werd nooit over gezeurd hoor, zeker niet door Jan. Noch zondagochtend, noch zondagmiddag, de kinderen gingen mee hoor. Het was zo vanzelfsprekend.' Het is een wonderlijke ervaring voor de jonge Jan, dat dezelfde man die hem 's ochtends bij het ontbijt nog wat afwezig de jam aangaf, nu vol vuur de gemeente staat toe te spreken. Moeder heeft ervoor gezorgd dat de kinderen hun huiswerk op zaterdag al klaar hebben: 'Dan heb je tenminste wat aan je zondag.' De ontspanningsmogelijkheden zijn op zondag echter wel beperkt. Vaak wordt er gewandeld in het Speulderbos; hout sprokkelen voor de haard, bosbessen plukken. Maar fietsen of schaatsen mag alleen doordeweeks in het Gereformeerde Bondsgezin, zelfs als zondag de enige dag is waarop er ijs ligt. Als Jan vraagt waarom hij op zondag niet mag gaan schaatsen op het Uddelermeer, krijgt hij als antwoord van zijn vader: 'Ik weet ook wel dat het God niets kan schelen als jij dat op zondag doet, maar de gemeente kan het wel wat schelen en ik moet het de hele week uitleggen, dus je zou me een plezier doen als je het niet deed.'

Ook een kaartspel is uit den boze in huize Terlouw. Dat er niet gekaart mag worden, maar wel gekwartet, wil er bij Jan niet in. De toelichting van zijn vader heeft dezelfde strekking als bij het schaatsverbod:

Ík vind het zo erg niet. Maar dat hoort nu eenmaal niet bij ons leven. Een kaartspel vind je in de kroeg en niet in een gezin van een Gereformeerde Bondsdominee. 't Is jammer als je er anders over denkt, maar zo is ons gezin nu eenmaal. Zo is onze stijl. Stel je voor dat er een ouderling binnenkomt en onze kinderen zitten te kaarten! Stel je voor!

Voor Jan is het onbevredigend, maar hij legt zich erbij neer. Bovendien is hij niet anders gewend en gaat het er bij zijn vriendjes uit het dorp thuis net zo aan toe. Wel besluit hij al op jonge leeftijd: in mijn huis later, zal wél een kaartspel zijn.

Jan gaat regelmatig met zijn vader mee 'uit preken'. Met zijn tweeën, op de fiets, naar dorpen in de buurt. Op de terugweg hebben ze lange gesprekken over de preek. Jan zegt dan: 'Deze preek hield u een jaar geleden daar en daar ook, alleen had u toen een andere psalm aan het einde.' Volgens zijn moeder was het toen al lastig om met Jan te discussiëren: 'Hij moest en zou gelijk krijgen en mijn man kon het slecht hebben als hij inderdaad gelijk had.'

Jan was erg verstandig en vroegwijs. Toen hij tien jaar was, kon je met hem praten als met een vijftienjarige.’

Als domineesgezin in een klein dorp leeft de familie Terlouw in een glazen huis. Zijn vader realiseert zich dat deze levensstijl offers van zijn kinderen heeft gevraagd: ‘Ik vond het ook wel eens erg, ik heb wel eens gevraagd: hebben jullie er geen complex aan overgehouden?’ Wel probeerden ze het op de zondagen voor de kinderen zo gezellig mogelijk te maken, benadrukt vader Terlouw: ‘De pastorie was altijd zoete inval. Altijd vriendjes en vriendinnetjes, iedereen was welkom. Met twaalf of veertien mensen aan tafel, dat vonden we heel gewoon. Er werden veel spelletjes gespeeld, er werd gezongen, moeder speelde piano. Het was een heel goede sfeer.’

POMPEN VOOR DE VIJAND

Een kind van tien dat praat als een vijftienjarige. De voorsprong die Jan toch al heeft in zijn ontwikkeling, zal door de oorlog alleen maar groter worden. De bezettingsperiode en zeker de hongerwinter vormen Jan Terlouw in meerdere opzichten. Hij zal er later met *Oorlogswinter* zijn meest persoonlijke en deels autobiografische jeugdboek over schrijven.

In het voorjaar van 1940 neemt de oorlogsdreiging toe, Jan hoort zijn ouders er regelmatig over praten. Op 10 mei breekt de oorlog uit. Zoals overal staat ook bij de familie Terlouw de radio de hele dag aan en worden de ontwikkelingen op de voet gevolgd. Op 14 en 15 mei trekken Duitsers op motoren door Garderen. Nog geen week nadat de oorlog begonnen is, strandt een Duitse soldaat met motorpech bij de boerderij van buurman Pul. Jan vindt het allemaal erg interessant. Als de soldaat de motor gerepareerd heeft en zijn vet geworden handen wil wassen, helpt Jan hem door water voor hem te pompen. De soldaat bedankt hem vriendelijk en vertrekt. Zijn vader, die het hele schouwspel vanuit de pastorietuin heeft gadegeslagen, geeft weinig blijk van waardering: ‘Zo, zo, moest jij pompen voor de vijand?’ Het snijdt Jan door zijn jonge ziel. Hij weet het zeker: nu ben ik een verrader. Ik heb de vijand geholpen. Alsof hij de hele oorlog heeft helpen verliezen, zo voelt het. De ironie in de reactie van zijn vader ontgaat hem. Het zal niet de laatste keer zijn dat zijn vader de oorlogshandelingen met milde spot becommentarieert. Als er tijdens de bezetting op een dag een paar honderd meter van hun huis een verdwaalde bom neerkomt, roept Jans vader: ‘En waar zijn nu die Duitsers die ons beschermen zouden?’

De eerste dagen vindt Jan de oorlog spannend en diep in zijn hart eigenlijk wel leuk. Maar daar komt snel verandering in. Zo’n dertien mannen uit Garderen en omgeving hebben als soldaat meegevochten. De meesten hebben

het overleefd, maar één soldaat keert niet levend terug. Dit is voor Jan het keerpunt; hij beseft dat oorlog niet spannend is, maar vreselijk.

In het voorjaar van 1941 krijgt de familie inkwartiering van twee Duitse officieren. In het archief van de gemeente Barneveld zijn nog lijsten terug te vinden van wie inkwartiering had en ook de vergoeding die daarvoor betaald is. In het geval van het gezin Terlouw '2 o.o.', ofwel twee officieren, ten bedrage van vierenveertig gulden en twintig cent. De twee officieren zijn nogal verschillend: de ene draagt een platte pet en heeft een strak, streng gezicht. Het is voor Jan niet moeilijk een hekel aan hem te hebben. De ander is echter een dikke Beier, een allervriendelijkste man, die snoep voor hen meeneemt en foto's van zijn vrouw en kinderen laat zien. Jan vindt dat hij aan hem eigenlijk ook een hekel moet hebben, maar dat valt niet mee. Het onderscheid tussen 'goed' en 'fout' blijkt niet zo eenvoudig als het leek.

Rond zijn tiende jaar maakt Jan voor het eerst kennis met 'grotemen-senboeken', de Bijbel niet meegerekend. Jan mag met zijn vader mee naar vrienden in Rotterdam waar ze ook blijven logeren. Voor Jan is het een wereldreis, van Garderen naar de grote, door bombardementen verwoeste stad. De vrienden bij wie ze logeren, zijn ook van een andere wereld: kunstschilders, ongelovig en excentriek. Zijn vader heeft een boek bij zich, hij heeft het uit en Jan ziet het liggen: *Het spinnenweb* van Ivans uit 1920. Ivans is het pseudoniem van Jakob van Schevichaven, de eerste Nederlandse professionele detective-schrijver. Jan weet wel dat hij wordt geacht zich te beperken tot kinderboeken, maar het lijkt hem dat in het huis van kunstenaars andere regels gelden dan thuis in Garderen. Hij leest hoe de scherpzinnige Engelse detective Geoffrey Gill ('G.G.'), bijgestaan door de Nederlandse advocaat Willy Hendriks, het spinnenweb van misdaad ontrafelt. Dit is nog eens iets anders dan Dik Trom en Pietje Bell! 'Zo, zit jij Ivans te lezen,' merkt zijn vader op. 'Ach ja, waarom ook niet.' Jan leest vervolgens ook boeken van Jan de Hartog en van later in de vergetelheid geraakte auteurs als Louwrence Penning, die spannende boeken schrijft over de Boerenoorlog in Zuid-Afrika.

In deze periode krijgen Jan en zijn broers en zussen ook zelf te maken met een 'misdaad'. Het betreft een 'aanslag' op hun hond Pika. Zijn aanvankelijke angst voor de bouvier heeft Jan allang overwonnen, sterker nog: de viervoeter is een gewaardeerd lid van het gezin geworden. Pika is er dan ook bij als de kinderen op oudejaarsdag 1942 lopend hun zus Etty gaan ophalen. Ze heeft in de kerstvakantie gelogeed bij een vriendin in Nieuw Millingen, zo'n vijf kilometer van Garderen. Er ligt een dik pak sneeuw. Als ze bij de doorgaande weg van Apeldoorn naar Amersfoort komen, rent Pika vooruit en dan gaat het mis: hij wordt aangerezen door een van de weinige auto's die er nog rijden

en overleeft het niet. De kinderen zijn ontzet: hun geliefde hond is dood en de dader is zomaar doorgereden! Ze leggen Pika aan de kant van de weg in een greppeltje in de sneeuw en komen met sippe gezichten aan bij het logeeraadres van ETTY. Later, weer thuis in Garderen, zijn ze allemaal in tranen. Jan en Theo gaan nog terug met een slee, leggen Pika erop en nemen hem, afgedekt met een jutezak, mee terug naar de pastorie waar ze hem in de tuin begraven.

Diezelfde avond komen de dorpsarts en zijn vrouw, 'oom Henk en tante Da', langs bij de pastorie. De dokter vertrouwt de dominee toe dat hij Pika heeft doodgereden. Hij erkent dat hij had moeten stoppen, de verantwoordelijkheid had moeten nemen en betuigt spijt. Hij smeekt de dominee niets tegen zijn kinderen te zeggen, bang dat ze de rest van hun leven een hekel aan hem zullen hebben. ETTY heeft het echter gehoord en zo weten ook de andere kinderen al snel wie de 'dader' is.

HONGERTREKKERS

Geleidelijk verschaalt het leven tijdens de bezetting, ook op Veluwe. In het begin werd er nog gehamsterd, maar er is steeds minder te koop. Meer en meer producten gaan op de bon. In 1943 wordt vader Terlouw beroepen in Wezep en verhuist het gezin opnieuw. Ze nemen hun intrek in de pastorie aan de Zuiderzeestraatweg. Het is een hele overgang voor Jan, ze spreken er een ander dialect en zijn vriendjes heeft hij in Garderen moeten achterlaten. In Wezep maakt Jan nog een halfjaar van de hervormde lagere school mee, in de klas van meester Goldschmidt. Vervolgens doet hij toelatingsexamen voor de hbs-afdeling van het Christelijk Lyceum aan de statige Veerallee in Zwolle. Doordat Jan twee klassen heeft overgeslagen, is hij pas elf jaar als hij hier begint. Als hij met zijn vader voor het eerst naar Zwolle fietst, maant deze hem plotseling te stoppen. Er blijkt een verkeerslicht op rood te staan. Zo'n licht is nieuw voor dorpsjongen Jan.

Met de jaren neemt de dreiging toe. Op het lyceum zit Jan naast een jongen van wie hij zich niet realiseert dat hij joods is, tot hij van de ene op de andere dag weg is. Er wordt niets meer van hem vernomen. De berichtgeving die over de oorlog binnensijpelt, is gefragmenteerd en niet altijd even betrouwbaar, maar er wordt veel over gepraat. Nadat de IJsselbrug is opgeblazen gaat Jan per spoor van Wezep naar zijn school in Zwolle. Op 5 september 1944 cirkelt er ter hoogte van Hattemberbroek een geallieerde Spitfire boven hen. De trein stopt, alle passagiers vluchten het veld in. Alsof het een film is, schiet het jachtvliegtuig vervolgens de locomotief vol gaten. Ze lopen terug naar Wezep. Vanaf dat moment gaat Jan niet meer naar school. Door de spoorwegstaking ligt niet veel later in heel Nederland het spoorverkeer stil.

Vanaf eind september 1944 verbiedt de bezetter in reactie op de spoorwegstaking alle voedseltransporten naar het westen van het land. Als er dan ook nog een strenge winter aanbreekt, wordt de situatie daar nijpend. Talloze mensen uit de steden in het westen trekken naar het noorden en het oosten, op zoek naar voedsel. De Zuiderzeestraatweg, waaraan het gezin Terlouw woont, is op dat moment de belangrijkste doorgaande verbinding tussen het westen en de noordelijke provincies. Jan ziet dagelijks honderden mensen voorbijtrekken, een stoet van vooral vrouwen, kinderen en oude mensen, wanhopig op zoek naar eten, ploeterend door de sneeuw met gammele karretjes of kinderwagens, op oude gymschoenen, later zelfs met lappen om de voeten. Sommigen hebben er al meer dan honderd kilometer op zitten. Velen overleven de hongertochten niet.

Er geldt een avondklok. Om acht uur is het spertijd en moet iedereen binnen zijn van de bezetter. De hongertrekkers worden opgevangen, een aantal van hen in een verenigingsgebouwtje in het dorp. Dominee Terlouw gaat rond dat tijdstip bij ze langs om enkele bemoedigende woorden te spreken. Omdat alle huizen verduisterd moeten zijn, is het aardedonker en omdat zijn vader slecht ziet, gaat Jan met hem mee. Terwijl de stukgelopen voeten van de trekkers verzorgd worden door EHBO'ers, leest de dominee voor uit de Bijbel. Zonder zich te willen opdringen. 'Als jullie me niet willen horen, houd dan je oren even dicht.' Maar men blijkt juist blij met de zorg en aandacht. Later zegt Terlouw hierover: 'Ik geloof dat ik toen al, als jongen, begreep dat religie niets te maken heeft met ratio en alles met hoop.'

Als dominee in oorlogstijd biedt zijn vader ook troost aan nabestaanden. Terlouw herinnert zich dat zijn vader het woord nam in de kerk, nadat een achttienjarige jongen uit het dorp was neergeschoten.

Hij kon dan rustig en zonder dat hij een brok in de keel kreeg, spreken. Hoe is het toch mogelijk dat je dat kúnt? Ik had hem nooit zien huilen, geen brok of snik, waar ik zelf wel dikwijls last van heb als er iets emotioneels gebeurt. Totdat hij ischias kreeg en zes weken niet kon preken. Na zes weken stond hij weer op de preekstoel, wilde het votum uitspreken en zijn stem brak. Totáál onverwacht voor ons. En toen dacht ik: nou zie ik wat je passie is, je kunt na zes weken weer preken.

Aan lezen komt Jan die winter nauwelijks nog toe. Elke avond moet hij wachten tot al het volk dat op hongertocht in de pastorie blijft overnachten, eindelijk naar bed is. Pas dan kan hij nog snel een kwartiertje lezen bij de langzaam zwakker wordende carbidlamp. Overdag is Jan de hele dag op pad.

Hij verleent hand- en spandiensten aan de hongertrekkers. Soms breekt er een karretje en repareert hij een wiel. Hij brengt mensen naar boeren die nog wat te eten voor ze hebben en helpt ze onderdak te vinden voor de nacht. Hij verkoopt zijn eigen konijnen. Soms blijft Jan weken bij boeren slapen, helpt met ploegen en melkt er de koeien. Hij verveelt zich geen moment, kan zich nuttig maken en voelt zich in zijn element. Op de boerderijen waar hij werkt hoort hij regelmatig zaken die eigenlijk niet voor zijn oren bestemd zijn: wie onderduikers heeft, dat iemand een motorfiets verborgen heeft onder de hooiberg. Ook luisteren ze clandestien naar Radio Oranje. Jan beseft dat je nooit zeker weet wie je kunt vertrouwen en praat er niet over, ook thuis niet.

Theo bewondert zijn grote broer om diens moed: 'Jan had met zijn dertien jaar het liefst in het verzet gezeten. Hij durfde na spertijd in het aardedonker melk te gaan halen, waarbij hij zichzelf bijlichtte met een knijpkat. Als kind had ik het idee dat je dan zo doodgeschoten kon worden door de Duitsers.' Hun vader deelt de bewondering:

Stoer, Jan was een stoere bink. Hij was maar klein van stuk maar ik zie hem daar nog over die Zuiderzeestraatweg rijden met twee grote vrachten hooi achter hem. Dan kwam hij weer thuis en zei hij: 'Vader, moeder, ik heb weer een pond boter verdiend, ik heb de heg geschoren, ik heb tien koeien gemolken.'

Zijn vader ziet dat Jan verantwoordelijkheid kan dragen en geeft hem die ook. 'Vraag maar aan Jan' klinkt het regelmatig als er iets moet gebeuren. Hij wordt snel volwassen, merkt ook zijn moeder. 'Als klein kind was hij zo stoer nog niet, toen huilde hij zelfs nogal gauw. Toen noemden we hem nog wel eens Jan de piepert.' Het komt overeen met zijn eigen herinnering: 'Huilen doe ik niet gauw, dat heb ik afgeleerd, als kind al. Heel bewust toen ik een jaar of dertien was. Ik heb toen tegen mezelf gezegd: vanaf nu huil ik niet meer.'

Met het volwassen worden ontwikkelt ook zijn persoonlijkheid. Qua karakter lijkt hij vooral op zijn moeder, meent zijn broer Theo: 'Rechtlijnig, scherp denkend, niet dat zweverige. Maar hij heeft de charme en voorkomendheid van vader. Vader was een getapte dominee, Jan is een getapte politicus geworden.' Moeder is degene die in het gezin in de praktijk de leiding neemt, al blijft haar man het hoofd van het gezin. Dat 'hoofd' durft echter zelden tegen zijn echtgenote in te gaan. De leidersrol die Jan al van jongs af aan op zich neemt, kijkt hij dan ook meer af van zijn moeder dan van zijn vader.

Jans grootste angst tijdens de bezetting is dat zijn ouders gegijzeld en gedood worden. Hij is zich er bewust van dat zijn vader als dominee tot de no-

tabelen van het dorp behoort en daarmee extra gevaar loopt bij vergeldingsacties van de Duitsers. Het verhaal over de Duitse razzia in het nabijgelegen Putten in oktober 1944 – als vergelding voor een beschieting van een auto met Wehrmachtofficieren – maakt dan ook veel indruk op hem. Jans vader probeert het lot niet te zeer te tartten. Wel bidt hij tijdens zijn diensten voor de koningin en de regering in Londense ballingschap. Het is op het randje van wat hij zich kan veroorloven met het oog op de Duitse bezetter. Niettemin wordt vader tijdens de bezetting twee keer opgepakt en beide keren zeggen de Duitsers dat ze hem de volgende dag dood zullen schieten. Jan en zijn familie zitten op die momenten vreselijk in angst, maar het loopt gelukkig goed af. Wel laat de bezetter hem aan de spoorlijn werken. Boerenjongens uit het dorp bieden de helpende hand: ‘Kom maar mee dominee, wij doen het wel voor u.’

Wezep is een schietschijf tijdens de oorlog: er bevinden zich twee kazernes en het ligt vlak bij de IJsselbrug naar Zwolle. Aan het einde van de oorlog vinden er dan ook geregeld geallieerde bombardementen en beschietingen plaats op de kaarsrechte Zuiderzeestraatweg. Op een dag rijdt Jan op zijn fiets met massieve houten banden over de straatweg, als er een Spitfire overkomt. Hij ziet ook het doelwit: Duitse vrachtauto's. Hij springt snel van zijn fiets en duikt in een van de eenmangaten die overal langs de weg gegraven zijn om in te schuilen, waarna er een salvo klinkt. Een paar keer moet hij van deze vluchtmogelijkheid gebruikmaken. Hij maakt ook mee dat het misgaat. Een buurman wordt in zijn buik getroffen door vuur vanuit een Spitfire en overleeft het niet.

Ook thuis is het niet veilig. Op een avond wil het gezin net aan tafel gaan als er een ferme dreun klinkt. Een aantal ruiten van de pastorie gaat aan diggelen. Aan de volgorde waarin de gezinsleden een veilig heenkomen in de kelder zoeken, is af te leiden hoe koelbloedig ze zijn. Zijn vader is als eerste vertrokken, zijn moeder bewaart de rust en komt als laatste. Theo weet nog hoe hij met knikkende knieën in de kelder zat te bekomen van de schrik, terwijl zijn moeder en zijn broer Jan nuchter constateerden: ‘Zo, dat hebben we ook weer gehad,’ om vervolgens weer opgewekt naar boven te gaan.

De bombardementen treffen ook dorpsgenoten. Op een dag komt de familie Kolkman, vader, moeder en drie kinderen, totaal ontredderd aan de deur. Hun woning achter het station, vlak bij de spoorlijn, is gebombardeerd. De bommen waren dwars door hun huis gegaan. Een dochttertje had op de wc gezeten terwijl een granaat praktisch over haar knieën door de wc-muur heen was geslagen in het volgende vertrek. Ze hebben net op tijd kunnen vluchten. De familie, door Jan en Theo consequent verbasterd tot ‘de Kolkmanen’, blijft drie maanden.

Op een dag staan er twee Duitse officieren aan de deur om een kamer te vorderen. Moeder Terlouw staat ze vinnig te woord en laat ze kordaat weten niet zomaar een kamer af te staan: ze bieden immers al onderdak aan de familie Kolkman en hebben geen ruimte over. Ze moeten maar naar de kazerne gaan om bij hun commandant een verklaring te halen. Jan, die achter in de vestibule het verhaal heeft meegekregen, voelt een grenzeloze bewondering voor zijn dappere moeder. Als de officieren onverrichter zake zijn vertrokken, beeft ze niettemin als een riet. Haar strenge optreden mag niet baten, de officieren komen terug en worden alsnog ingekwartierd in de pastorie. Als ze ook meisjes mee naar binnen willen nemen, treedt Jans moeder kordaat op: 'Dat gebeurt niet, het is hier een pastorie, er komen geen vrouwen in huis en anders ga ik naar uw commandant.' De militairen binden in. Zijn moeder is afgemeten en strikt: wat moet dat moet, maar wel onder haar voorwaarden. Het is een aanpak waar de Duitsers gevoelig voor zijn.

Jan is dertien als de Canadezen na die lange, koude oorlogswinter uiteindelijk Wezep bevrijden. Jan ziet ze aankomen over de Stationsweg. Zijn vader is lichamelijk niet erg sportief: hij kan niet schaatsen of zwemmen en loopt niet maar schrijdt, zoals het een dominee betaamt, maar nu ziet hij hem huppelend de deur uitkomen. Uit dat huppelen spreekt zo'n opluchting, zo'n intense vreugde, dat dat beeld hem altijd bijblijft. Ineens realiseert hij zich hoe zijn vader al die jaren in angst heeft gezeten zonder het te laten merken. De opluchting wordt gevierd met een doos biscuitjes die zijn vader de hele oorlog bewaard heeft voor dit moment.

Jan is geestelijk gegroeid in de oorlog, met name door de vrijheid en verantwoordelijkheid die hij kreeg in het laatste oorlogsjaar. Hij zag de ellende om zich heen. Hij was jong en sterk. Sterker dan de verzwakte hongertrekkers. Hij kende de weg, hij wist waar de aardappels te krijgen waren, waar kans op onderdak was. Hierdoor is hij snel zelfstandig geworden. Deze ervaring heeft hem sterk gevormd en is bepalend voor hoe hij later zelf tegen kinderen en adolescenten aankijkt. De helden uit zijn boeken zijn niet voor niets bijna zonder uitzondering jong, maar zelfstandig en haast volwassen in hun gedrag. Hij is ervan overtuigd dat iemand van zestien volwassen is, of zou moeten zijn. Zo niet, dan heeft de omgeving hem blijkbaar klein gehouden. Geef jongeren vertrouwen, zodat ze zelf verantwoordelijkheid nemen voor hun beslissingen en gedrag. Het zal een rode draad blijven in zijn leven: bij de opvoeding van zijn eigen kinderen, in zijn politieke opvattingen en in zijn boeken. De kiem is hier gelegd.

OORLOGSWINTER, FEIT EN FICTIE

Als Jan Terlouw jaren later zelf vader is en zijn kinderen rond 1970 de leeftijd bereiken die hij als kind tijdens de oorlog had, komen de vragen. Hoe was het om als kind te leven in die tijd? Hij merkt dat zijn eigen kinderen niet de enigen zijn die hier vragen over hebben en besluit er een boek over te schrijven.

Het verhaal van *Oorlogswinter* speelt aan het einde van de Tweede Wereldoorlog. De zestienjarige hoofdpersoon Michiel raakt bij toeval betrokken bij het verzet. Zijn buurjongen Dirk, die meedoet aan een overval op een munitiedepot, vraagt aan Michiel of hij een brief wil bezorgen als het misgaat. De overval blijkt te zijn verraden, Dirk wordt opgepakt en degene bij wie hij de brief moet bezorgen, is doodgeschoten door Duitsers. Michiel raakt steeds verder bij het verzet betrokken en wordt gedwongen keuzes te maken, keuzes die niet altijd goed uitpakken. Het brengt hem aan het twijfelen: doet hij het wel goed, kan hij de verantwoordelijkheid wel dragen?

Doordat Terlouw kan putten uit zijn eigen herinneringen, schrijft hij *Oorlogswinter* makkelijker en sneller dan zijn andere boeken. Hij noemt het later zijn meest authentieke boek. Wel worstelt hij lang met de ontknoping. Moet hij Michiel de verrader laten neerschieten? Dat wil hij zijn jonge lezers uiteindelijk niet aandoen en hij slaagt erin een andere oplossing te vinden. Een ander dilemma bij het schrijven van *Oorlogswinter* is dat hij een spannend jeugdboek wil schrijven, maar de oorlog niet wil idealiseren waardoor kinderen het gevoel zouden kunnen krijgen dat ze iets gemist hebben. Hij wil juist het onrecht en het lijden overbrengen.

Daarnaast probeert hij met *Oorlogswinter* te laten zien dat de lijn tussen 'goed' en 'fout' niet zo scherp te trekken is als kort na de oorlog gebruikelijk was. Zelf heeft hij ervaren dat ook Duitse militairen sympathiek kunnen zijn, zoals de vriendelijke officier die bij de familie Terlouw ingekwartierd was. In *Oorlogswinter* voert Terlouw dan ook een Duitse soldaat op die Michiels broertje van het dak redt, terwijl de 'goede' dorpsgenoten werkeloos toe staan te kijken. Iemand die Michiel zeer nabij staat, blijkt aan het eind van het boek dan juist weer een verrader te zijn.

Om nog eens te benadrukken dat het niet 'eind goed al goed' is als de nazi's uiteindelijk verslagen zijn, besluit hij nog een allerlaatste hoofdstuk toe te voegen, waarin hoofdpersoon Michiel drieënveertig is en terugblijkt op de talloze oorlogen die er sinds 1945 gevoerd zijn. De boodschap is duidelijk: oorlog is nog geen voltooid verleden tijd.

Oorlogswinter is deels autobiografisch. Sommige herinneringen komen rechtstreeks in het boek terecht, zoals die aan zijn vader, die 's avonds bij de hongertrekkers in het verenigingsgebouwtje langsging om ze een hart